

SOCIJALNI STAVOVI KAO MEDIJATOR ODNOSA IZMEĐU LIČNOSTI I MILITANTNO-EKSTREMISTIČKOG MENTALNOG SKLOPA*

Janko Međedović*
Boban Petrović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Militantno-ekstremistički mentalni sklop (Militant Extremist Mind Set - MEMS) predstavlja obrazac mišljenja distinktivan za ideološke ekstremiste i teroriste. Međutim, prethodna istraživanja su pokazala da i pripadnici opšte populacije pokazuju karakteristike ovog mentalnog sklopa u određenoj meri. MEMS je operacionalizovan preko tri faktora: Apologije nasilja, Zlog sveta i Svetog cilja. Prethodni podaci pokazali su da faktori MEMSa povezani sa šizotipijom, psihopatijom i sadizmom. Takođe, MEMS korelira sa konzervativnim stavovima, osim Zlog sveta koji se delimično zasniva i na liberalnim uverenjima. Pošto se crte ličnosti formiraju rano u ontogenezi, dok se stavovi razvijaju u ranom odraslom dobu, u ovom istraživanju je testirana hipoteza da stavovi predstavljaju medijator uticaja crta ličnosti na ekstremistički način mišljenja.

U istraživanju je učestvovao 541 ispitanik (72% ispitanika ženskog pola). Oni su popunili sledeće mere: 1) SD3 skalu koja ispituje psihopatiju, Makijavelizam i narcisoidnost; 2) SSIS, kratku skalu sadizma; 3) DELTA 10, upitnik za ispitivanje šizotipalnih doživljaja; 4) SDI-46, skalu za ispitivanje socijalnih stavova i 5) MEMS-24, upitnik koji meri tri faktora MEMSa. Rezultati su

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: janko.medjedovic@fmk.edu.rs

* E-mail: bobanpetrovi@gmail.com

potvrdili prethodne nalaze vezane za ličnost, stavove i MEMS. Sadizam je važan prediktor Apologije nasilja, Makijavelizam predviđa Zli svet dok šizotipija objašnjava Sveti cilj. Apologija nasilja je povezana sa stavovima koji karakterišu konzervativnu ideologiju, Zli svet se zasniva na povišenoj religioznosti ali i egalitarizmu, dok je Sveti cilj distinktivno vezan za religioznost. Testiran je i strukturalni model gde su crte ličnosti postavljene kao egzogene, stavovi kao medijatorske a faktori MEMSa kao endogene varijable. Model je na zadovoljavajući način opisivao empirijske podatke. Takođe, model je pokazao složeni obrazac veza između ispitivanih konstrukata: veze između Makijavelizma i militantnog ekstremizma nisu posredovane stavovima; nasuprot tome uticaj narcizma na MEMS je potpuno posredovan stavovima dok kod odnosa između ostale tri crte i MEMSa postoji delimična medijacija od strane stavova. Rezultati su omogućili detaljan opis ličnih i stavovskih karakteristika koje olakšavaju prihvatanje uverenja karakterističnih za militantne ekstremiste. Oni mogu pomoći istraživačima i praktičarima da detektuju i preveniraju razvoj mentalnog sklopa koji doprinosi nastanku ideološki motivisanog nasilja.

KLJUČNE REČI: Militantno-ekstremistički mentalni sklop / mračne crte / šizotipija / socijalni stavovi / konzervativizam

UVOD

Mentalni sklop militantnih ekstremista. Ideološki motivisano nasilje predstavlja veoma destruktivan socijalni fenomen jer kao posledicu najčešće ima ljudske žrtve. Njegov najpoznatiji eksponent je terorizam koji se definiše kao bilo koja vrsta nasilja usmerena na civile sa ciljem da izazove strah i zastrašivanje (United Nations, 2004). Zbog tragičnih posledica koje ostaju iza terorističkih činova, ova vrsta ponašanja predstavlja važan predmet naučnog istraživanja, kako iz saznavnih tako i iz praktičnih razloga. Terorizam i bilo koja druga vrsta militantnog ekstremizma svakako predstavlja složen fenomen. Prethodna istraživanja su pokazala da u njegovoj etiologiji učestvuju i psihološki faktori (pregled se može naći u: Loza, 2007) što je otvorilo vrata istraživanju psiholoških dispozicija i procesa koji dovode do militantnog ekstremizma.

Jedan od problema pri ispitivanju psiholoških procesa vezanih za militantni ekstremizam je i to što nije bilo jasnog opisa kognitivnih, konativnih i afektivnih karakteristika koji je karakterističan za ekstremiste, ukoliko on uopšte postoji. Međutim, skorašnja istraživanja su nadomestila ovu prazninu u saznanju. Grupa autora je analizirala različit verbalni materijal koji su ostavljale iza sebe terorističke grupe širom sveta (tekstualne zapise, video materijal, preuzimanja odgovornosti, manifeste itd). Analizom ovog materijala pokazano je da poruke terorističkih grupa imaju neke zajedničke teme a to su: neophodnost nekonvencionalnih i ekstremnih mera, oslobađanje odgovornosti za posledice počinjenog nasilja, upotreba vojne terminologije u civilnom diskursu, uverenje da je nečija socijalna grupa sprečena da ostvari svoje pravedne ciljeve, slavljenje prošlosti grupe, prisustvo utopijskih ideologija, katastrofiziranje, anticipacija božanske intervencije u korist grupe, rešenost da se svet očisti od zla, glorifikacija umiranja za viši cilj, rešenost da se ubija ili vodi ofanzivni rat, uverenje da su sva sredstva dozvoljena u službi postavljenog cilja, postavljanje osвете, netolerancije i ratobornosti kao vrlina, dehumanizacija protivnika, uverenje da je savremeni svet propao i zao i stav da su postojeće civilne vlade nelegitimne (Saucier, Akers, Shen-Miller, Knežević, & Stankov, 2009). Dalja istraživanja su pokazala da se ove teme, odnosno obrasci mišljenja mogu optimalno reprezentovati pomoću tri latentna faktora (Stankov, Saucier, & Knežević, 2010a): 1) Apologija nasilja (zagovaranje nasilja kao sredstva za ostvarivanje ciljeva), Zli svet (verovanje da je svet zlo i nepravedno mesto koje se kreće ka propasti) i Sveti cilj (verovanje u natprirodne sile pravdanje ekstremističkih činova pomoću njih). Ovaj set uverenja nazvan je Mentalni sklop militantnih ekstremista (Militant Extremist Mind Set - MEMS). Iako je on zasnovan na podacima dobijenim od terorističkih grupa, nalazi su pokazali da je ovaj mentalni sklop prisutan i u opštoj populaciji (Stankov, Higgins, Saucier, & Knežević, 2010), iako su određena uverenja poput Apologije nasilja u generalnoj populaciji manje izražena. Autori smatraju da je upravo Apologija nasilja ključni faktor u MEMSu, jer bez njegovog prisustva ostala dva ne moraju dovesti do bihevioralnog ispoljavanja nasilja.

Militantni ekstremizam i crte ličnosti. Jedan od pravaca u psihološkom istraživanju terorizma zasnivao se na pretpostavci da militantni ekstremisti poseduju neke specifične karakteristike ličnosti. Istraživači su pretpostavljali da su to pre svega psihopatološke karakteristike koje se ogledaju u psihopatskim i psihotičnim simptomima (Silke, 2003). Međutim, empirijska istraživanja su pokazala da je ova hipoteza teško održiva: retko su kod članova terorističkih grupa pronađene psihopatološke karakteristike (Victoroff, 2005), štaviše neki autori tvrde da militantni ekstremisti moraju biti

psihološki funkcionalne osobe s obzirom na zadatke koje izvršavaju (Sageman, 2004). Ipak, ne mora nužno značiti da je prvobitna istraživačka hipoteza bila pogrešna ali je moguće da ona zahteva izvesnu reviziju: karakteristike ličnosti povezane sa militantnim ekstremizmom ne treba tražiti među ključnim, već subkliničkim ispoljavanjima psihopatskih i psihotičnih crta. Ova hipoteza je i potvrđena kada su u pitanju tri faktora MEMSa merena u opštoj i osuđeničkoj populaciji: sadističke crte i psihopatski površni afektivitet su najbolji prediktori Apologije nasilja; manipulativne crte predviđaju Zli svet, dok je šizotipija (dispozicija ka psihotičnim doživljajima) važan prediktor Svetog cilja (Međedović, Petrović, Knežević, & Lazarević, 2015). U prethodnoj studiji kao prediktori MEMS faktora korišćene su i generalne crte ličnosti i pokazano je da šizotipija i "mračne" crte predstavljaju bolje prediktore mentalnog sklopa militantnih ekstremista u poređenju sa bazičnim crtama ličnosti.

Militantni ekstremizam i socijalni stavovi. Nema puno nalaza koji govore o stavovskim osnovama militantnog ekstremizma. Sve koncepcije ovog fenomena se slažu da je religiozna dimenzija kod njega dosta zastupljena. Ukoliko se religioznost koncipira kao socijalni stav, što se često čini, dobijaju se snažne povezanosti između religioznosti i ekstremističkih uverenja, a pogotovu Svetog cilja (Stankov et al., 2010a). Kao dispozicije za razvijanje ekstremističke ideologije navode se i autoritarost i dogmatizam (Borum 2014). Oba ova nalaza sugerišu da bi konzervativni socijalni stavovi mogli da budu zajednička osnova za prihvatanje ekstremističkih uverenja. Jedno skorašnje istraživanje je to i potvrdilo: sva tri faktora MEMSa pozitivno koreliraju sa konzervativizmom dok je jedan manji deo varijanse Zlog sveta objašnjen liberalnim stavovima (Petrović & Međedović, 2015). Dakle, doživljaj da je svet zlo i nepravedno mesto u kom su ljudi obespravljani može biti pojačan i kod osoba liberalnih stavova.

Ciljevi istraživanja. Empirijski nalazi o dispozicijama za razvijanje ekstremističkog načina mišljenja su još uvek veoma retki. I oni podaci koji postoje zahtevaju da budu replicirani. Zbog toga ovo istraživanje ima za cilj da potvrdi asocijacije između crta ličnosti, stavova i tri faktora mentalnog sklopa militantnih ekstremista. Prethodna studija (Međedović et al., 2015) pokazala je da su od mračnih crta psihopatija i sadizam povezani sa MEMSom. U ovoj studiji korišćen je obuhvatni model mračnih crta ličnosti, takozvana Mračna tetrada koju sačinjavaju psihopatija, Makijavelizam, narcizam i sadizam (Međedović & Petrović, 2015; Paulhus, 2014). Socijalni stavovi su takođe ispitivani pomoću jednog širokog modela. U pitanju su stavovi dobijeni pomoću leksičke hipoteze, odnosno derivirani iz prirodnog jezika pomoću termina koji se završavaju na izam (Saucier, 2013). Radi se o

pet stavskih dimenzija: Tradicionalno orijentisana religioznost, Subjektivna spiritualnost, Sebični interesi, Društveni racionalizam i Egalitarizam (averzija prema nejednakosti). Prvi faktor obhvata deskriptore tradicionalnih, institucionalno organizovanih religija, drugi se odnosi na netradicionalne i individualno praktikovane oblike duhovnosti, a treći, nazvan Sebični interesi, obuhvata egoističke, sebične stavske orijentacije, ali i tendenciju ka favorizovanju socijalne hijerarhije i dominacije. Društveni racionalizam obuhvata indikatore liberalnog, humanističkog pogleda na svet institucionalizaciju demokratskog društvenog uređenja, a Egalitarizam zalaganje za socijalnu pravdu i jednakost među ljudima. Ranije dobijeni podaci iz naše sredine pokazali su da ovi stavovi dosledno predviđaju tendencije ka međugrupnom konfliktu, koje takođe predstavljaju dispoziciju ka ideološki motivisanom nasilju (Petrović & Međedović, 2011).

Dodatni cilj ovog istraživanja jeste pokušaj formiranja punog modela predikcije MEMSa koji u sebe inkorporira i ličnost i stavove. Podaci iz razvojne psihologije pokazuju da se crte ličnosti razvijaju rano u ontogenezi i pokazuju određenu stabilnost tokom ostalih faza razvoja (Caspi, 2000). Sa druge strane, socijalni stavovi se razvijaju u ranom odraslom dobu (Fehr, Glätzle-Rützler, & Sutter, 2013; Neundorf, Smets, & García-Albacete, 2013), a izgleda da temperamentalni, ličnosni faktori imaju nezanemarljivog uticaja na njihovo formiranje (Fraleay, Griffin, Belsky, & Roisman, 2012). Na osnovu ovih nalaza bi se mogla formirati hipoteza da stavovi predstavljaju medijator crta ličnosti pri njihovom delovanju na MEMS. Drugim rečima: Mračne crte i šizotipija olakšavaju razvoj određenih socijalnih stavova što zatim dovodi do povećane spremnosti da se prihvate ekstremistička uverenja. Predloženi model je i empirijski testiran u ovom istraživanju.

METOD

Uzorak. U studiji je učestvovao 541 ispitanik. Prosečna starost ispitanika je bila 24 godine (SD=6.04), sa 24% muških ispitanika. Prosečno obrazovanje je iznosilo 14 godina formalnog obrazovanja (SD=3.29). Skoro svi ispitanici (99%) su bili srpske nacionalnosti. Podaci su prikupljeni u okviru on-line studije. Ispitanicima je ponuđeno da dobiju povratnu informaciju u vezi njihovih odgovora na administriranim upitnicima, što je većina njih i prihvatila.

Mere. Za ispitivanje Makijavelizma (AS=2.81; SD=.70; α =.77), psihopatije (AS=1.98; SD=.65; α =.75) i narcizma (AS=2.85; SD=.63; α =.66) korišćena je kratka skala Mračne trijade SD-3 (Jones & Paulhus, 2014). Sve tri crte su merene sa po 9 ajtema.

Za ispitivanje sadizma korišćena je Kratka skala sadističkih impulsa - SSIS (O'Meara, Davies, & Hammond, 2011). Skala poseduje deset ajtema (AS=1.63; SD=.52; α =.79).

Šizotipalne karakteristike su operacionalizovane pomoću konstrukta Dezintegracije i merene pomoću skale DELTA 10 (Knežević, Opačić, Kutlešić, & Savić, 2005). Upotrebljena je kratka verzija ovog instrumenta od 10 ajtema (AS=2.28; SD=.65; α =.77).

Socijalni stavovi su ispitivani pomoću Upitnika na rečniku zasnovanih izama - SDI 46 (Saucier, 2013). Ovaj instrument predstavlja opracionalizaciju revidiranog Saucier-ovog modela "izama". Instrument se sastoji od 46 ajtema. Instrument je namenjen merenju 5 bazičnih dimenzija socijalnih stavova: Tradicionalno orijentisana religioznost (8 ajtema: AS=2.67; SD=.94; α =.85), Sebični interesi (9 ajtema: AS=2.30; SD=.63; α =.75), Društveni racionalizam (10 ajtema: AS=3.37; SD=.42; α =.52), Subjektivna spiritualnost (8 ajtema: AS=2.98; SD=.69; α =.71) i Egalitarizam (10 ajtema: AS=3.28; SD=.45; α =.51).

Mentalni sklop militantnih ekstremista je meren pomoću MEMS 24 upitnika. Skalu za ispitivanje Apologija nasilja čini 10 ajtema (AS=1.59; SD=0.59; α =.82), Zli svet je operacionalizovan preko 6 (AS=3.38; SD=0.81; α =.66) a sveti cilj preko 8 ajtema (AS=2.39; SD=0.78; α =.78). Svi upotrebljeni instrumenti se zasnivaju na metodologiji samoprocene i imaju standardnu Likertovu petostepenu skalu za davanje odgovora gde brojevi imaju sledeće značenje: 1 - u potpunosti se ne slažem; 2 - delimično se ne slažem; 3 - i slažem i ne slažem se; 4 - delimično se slažem; 5 - u potpunosti se slažem.

REZULTATI

Faktorska struktura skale za ispitivanje Mentalnog sklopa militantnih ekstremista. Iako nije direktno povezana sa ciljem istraživanja, prva izvršena analiza je bila usmerena na ispitivanje latentne strukture MEMS 24 instrumenta. Ovo je urađeno iz dva razloga: 1) prethodno publikovana faktorska struktura je bazirana na skorovima agregiranim sa različitim nacionalnih uzoraka (Stankov et al., 2010a), tako da za sada ne postoje objavljeni podaci o strukturi skale dobijenoj na srpskom uzorku; 2) smatramo da je važno da se čitaoci upoznaju i sa samim sadržajem ajtema kako bi imali jasniji uvid u predmet merenja skale. S obzirom da postoji očekivana latentna struktura ajtema izvršena je Eksplorativna Maximum Likelihood (EML) analiza sa promax rotacijom faktora. Analiza je izvršena u programu FACTOR (Lorenzo-Seva & Ferrando, 2006). Paralelna analiza (Horn, 1965) je preporučila zadržavanje tri faktora jer je

Zbornik IKSI, 2/2015 – J. Međedović, B. Petrović
 „Socijalni stavovi kao medijator odnosa između ličnosti i militantno-
 ekstremističkog mentalnog sklopa”, (str. 7-25)

već četvrti slučajno generisani faktor objašnjavao više varijanse (7.4%) od empirijski dobijenog (5.5%). Matrica rotiranih faktora je data u Tabeli 1.

Tabela 1. Matrica sklopa ekstrahovanih MEMS faktora

	Apologija nasilja	Sveti cilj	Zli svet
Procenat varijanse koji objašnjavaju empirijski dobijeni faktori	25.3	17.6	12.4
Procenat varijanse koji objašnjavaju slučajno generisani faktori	8.4	7.9	7.5
Ako nasilje ne rešava probleme, onda je to zato što ga nije bilo dovoljno.	.79		
Samo se patnjom i pretnjom smrću neprijatelj može naterati da shvati šta radi.	.74		
Rat je početak spasenja.	.69		
Deca neprijatelja su male zmije i treba ih zgaziti pre nego što porastu.	.68		
Oni koji tvrde da su protiv svakog oblika nasilja su sebi obezbedili put ka ropstvu.	.64		
Ubijanje u svrhu osvete je opravdano.	.61		
Oružana borba je jedini način da mladi spasu sebe i svoje društvo.	.58		
Nema problema koji se ne može rešiti pregovorima i uzajamnim ustupcima.	-.52		
Nikad ne treba da pokušavamo da spasimo svet nasiljem.	-.51		
Samoubilačko-ubilačke akcije su akcije pravih posvećenika za neki cilj, a ne akt terorizma.	.48		
Dobar čovek mora da izbegne ubijanje bilo kog ljudskog bića.	-.26		
U presudnom trenutku božanska sila će pomoći našem narodu.		.83	
Oni koji slušaju nebeske zapovesti će dobiti divne nagrade.		.80	
Svaka patnja u ovom životu ništavna je u odnosu na večno blaženstvo koji se njome zaslužuje posle smrti.		.76	
Onaj ko veruje da prima naređenja od Boga je sigurno lud.		-.59	
Samo bi se idiot upustio u neku opasnu situaciju očekujući pomoć od Boga.		-.58	
Ne verujem u život posle smrti.		-.57	
Naši lideri su dobri ljudi.		-.38	
Svet ide ka propasti.			.83
Čovečanstvo je danas na ivici velike katastrofe.			.79
Današnji svet je moralno truo i bedan.			.75
Moderne vlade su prekoračile moralne granice i više nemaju prava da vladaju.			.59
Zlo se danas obznanilo u novom obliku: kulturi tržišta i vladavini multinacionalnih kompanija.			.56
Naš narod je u opasnosti: hoće da nas podele i pocepaju.		.31	.52
Apologija nasilja	1		
Sveti cilj	.30	1	
Zli svet	.04	.25	1

Napomene: u prva dva reda tabele su dati rezultati paralelne analize; u poslednja tri reda su prikazane korelacije između faktora; prikazana su samo zasićenja >.30 osim za jedanaesti ajtem za koga je prikazano najveće zasićenje dobijeno u analizi.

Kada se posmatra sadržaj ajtema, iz Tabele 1 se može videti da struktura faktora skoro u potpunosti odgovara očekivanj. Jedino ajtem "Samoubilačko-ubilačke akcije su akcije pravih posvećenika za neki cilj, a ne akt terorizma" koji bi trebalo da zasićuje faktor Svetog cilja ima najveće zasićenje na Apologiji nasilja. Struktura svih ostalih ajtema je u potpunosti predviđena modelom. I kvantitativni indeksi podesnosti ovog modela su zadovoljavajući: $\chi^2=644.25$, $df=207$, $p>.05$; $CFI=0.91$; $GFI=0.97$;

RMSEA=0.06. Na osnovu rezultata se može zaključiti da faktorska struktura skoro u potpunosti odgovara pretpostavljenoj a da empirijski dobijeni latentni model adekvatno opisuje opservirane podatke.

Predikcija MEMS faktora pomoću ličnosti i stavova. Prva analiza kojom se evaluiraju postavljeni ciljevi istraživanja predstavlja objašnjavanje varijanse MEMS faktora pomoću ličnosti i stavova. U ovu svrhu izvršene su tri multiple regresione analize sa ekstremističkim uverenjima kao kriterijumskim merama a ličnosti i stavovima kao prediktorima. U analizama je takođe kontrolisan pol, uzrast i obrazovanje ispitanika. Dobijene su tri statistički značajne regresione funkcije. Doprinos pojedinačnih prediktora objašnjenju varijanse kriterijuma je prikazan u Tabeli 2.

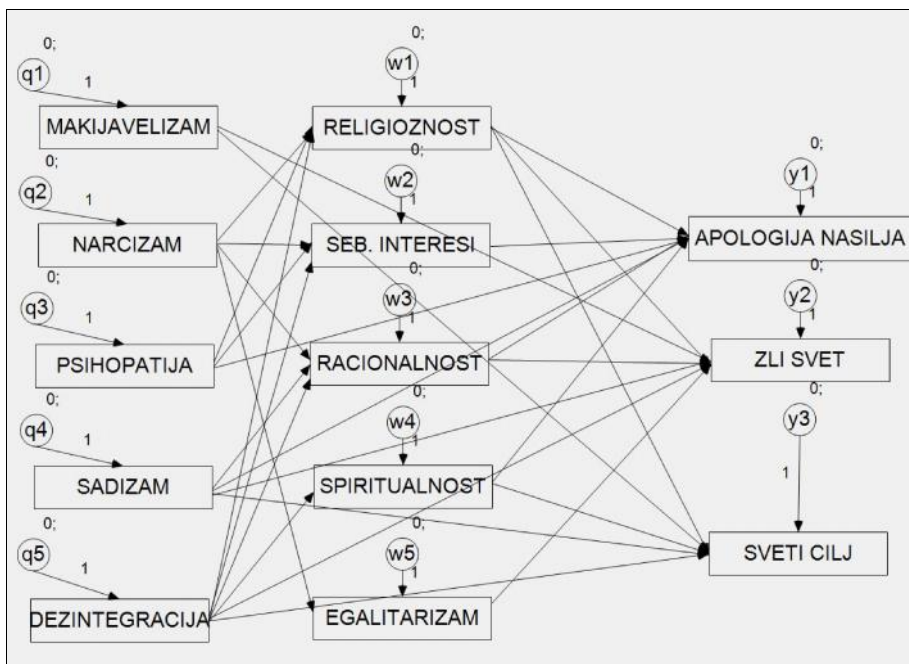
Tabela 2. Predviđanje MEMS faktora pomoću ličnosti i stavova

	Apologija nasilja		Zli svet		Sveti cilj	
	β	r	β	r	β	r
pol	-.12**	-.23**	-.04	-.06	.02	-.03
uzrast	-.04	-.15**	.04	-.04	-.08**	-.20**
obrazovanje	.03	-.09*	-.09	-.14**	.02	-.14**
Makijavelizam	.09*	.35**	.18**	.19**	-.06	.04
Narcizam	-.01	.21**	-.03	.02	.02	.11*
Psihopatija	.13*	.52**	.01	.07	-.07	.03
Sadizam	.37**	.56**	-.16**	-.02	.10**	.12*
Dezintegracija	.04	.35**	.15**	.24**	.09**	.33**
Tradicionalno orijentisana religioznost	.09*	.21**	.20**	.26**	.72**	.78**
Sebični interesi	.15**	.36**	.03	.15**	-.02	.30**
Društveni racionalizam	-.10**	-.23**	-.11**	-.17**	-.01	-.13*
Subjektivna spiritualnost	-.06	.02	.02	.16**	.13**	.34**
Egalitarizam	-.03	-.21**	.14**	.06	.03	-.13*

Napomene: β - standardizovani regresioni koeficijent; r - korelacija nultog reda između prediktora i kriterijuma; * - $p < .05$; ** - $p < .01$.

Najvažniji prediktor za razumevanje Apologije nasilja ($R=.45$; $F=51.54$, $df=13$; $p < .01$) jeste crta sadizma. Još dve Mračne crte u manjoj meri učestvuju u predikciji: psihopatija i Makijavelizam. Apologija nasilja je takođe izraženija kod muških ispitanika, pozitivno asocira ra religioznošću i Sebičnim interesima a negativno sa Društvenim racionalizmom. Zli svet ($R=.18$; $F=15.88$, $df=13$; $p < .01$) je dominantno opisan religioznošću, Egalitarizmom i manjkom Društvenog racionalizma. Od crta ličnosti sa njim pozitivno asociraju Dezintegracija i Makijavelizam dok je povezanost sadizma i ovog ekstremističkog uverenja negativna. Najzad, skoro ekskluzivnu prediktorsku moć u modelu za predviđanje Svetog cilja ($R=.65$; $F=155.11$, $df=13$; $p < .01$) poseduje religioznost. U modelu je od stavova prisutna još i Subjektivna spiritualnost a od ličnosti Dezintegracija i Sadizam. Povišene skorove na ovom faktoru imaju mlađi ispitanici.

Stavovi kao medijatori relacija između ličnosti i MEMSa. Kako bi se testirala hipoteza da socijalni stavovi mogu predstavljati medijatore uticaja crta ličnosti na militantno ekstremistički obrazac razmišljanja, konstruisan je strukturalni model koji reprezentuje ove odnose. Crte ličnosti su postavljene kao egzogene varijable, socijalni stavovi kao medijatori a MEMS faktori kao endogene varijable (kriterijumi). Sve varijable su moderirane kao opservirane. Prvobitni model je sadržao sve moguće staze koje iz sloja endogenih varijabli polaze ka medijatorima i kriterijumima, kao i staze od medijatora ka kriterijumskim merama. Nakon što je model prepoznat u analizi, neznačajne staze su eliminisane. Model sa značajnim stazama je prikazan na Dijagramu 1. U model su inkorporirane i korelacije na svakom nivou varijabli ali nisu prikazane na grafiku zbog pojednostavljenja.

Dijagram 1. Socijalni stavovi kao medijatori veze između ličnosti i MEMSa

Dobijeni model adekvatno opisuje empirijske podatke pa se može posmatrati kao validan ($\chi^2=36.04$, $df=28$, $p>.05$; $NFI=0.98$; $CFI=0.99$; $RMSEA=0.02$). U sledećoj tabeli su prikazani standardizovani koeficijenti svih značajnih staza.

*Zbornik IKSI, 2/2015 – J. Međedović, B. Petrović
„Socijalni stavovi kao medijator odnosa između ličnosti i militantno-
ekstremističkog mentalnog sklopa”, (str. 7-25)*

Tabela 3. Koeficijenti staza medijacionog modela

			β	S.E.	C.R.
Religioznost	<---	NARCIZAM	.18**	.07	2.82
Sebični interesi	<---	NARCIZAM	.12**	.04	2.64
Društveni racionalizam	<---	NARCIZAM	.10***	.03	3.64
Egalitarizam	<---	NARCIZAM	-.14***	.03	-4.80
Religioznost	<---	PSIHOPATIJA	-.23***	.07	-3.45
Sebični interesi	<---	PSIHOPATIJA	.17***	.04	3.99
Društveni racionalizam	<---	SADIZAM	-.11***	.03	-3.36
Religioznost	<---	DEZINTEGRACIJA	.45***	.06	7.10
Sebični interesi	<---	DEZINTEGRACIJA	.15***	.04	3.62
Društveni racionalizam	<---	DEZINTEGRACIJA	-.13***	.03	-4.69
Subjektivna spiritualnost	<---	DEZINTEGRACIJA	.28***	.04	6.25
Apologija nasilja	<---	MAKIJAVELIZAM	.07*	.03	2.27
Zli svet	<---	MAKIJAVELIZAM	.20***	.05	4.03
Sveti cilj	<---	MAKIJAVELIZAM	-.09**	.03	-2.99
Apologija nasilja	<---	PSIHOPATIJA	.16***	.03	3.83
Zli svet	<---	DEZINTEGRACIJA	.21***	.06	3.69
Sveti cilj	<---	DEZINTEGRACIJA	.10**	.04	2.79
Apologija nasilja	<---	SADIZAM	.39***	.04	9.26
Zli svet	<---	SADIZAM	-.22***	.06	-3.57
Sveti cilj	<---	SADIZAM	.11**	.04	2.96
Apologija_nasilja	<---	Religioznost	.07**	.02	2.92
Zli svet	<---	Religioznost	.19***	.04	5.19
Sveti cilj	<---	Religioznost	.60***	.02	2.64
Apologija nasilja	<---	Sebični interesi	.16***	.04	4.50
Apologija nasilja	<---	Društveni racionalizam	-.16***	.05	-3.40
Zli svet	<---	Društveni racionalizam	-.21**	.08	-2.72
Apologija nasilja	<---	Subjektivna spiritualnost	-.06**	.03	-1.95
Sveti cilj	<---	Subjektivna spiritualnost	.16***	.03	5.19
Zli svet	<---	Egalitarizam	.25***	.07	3.38

Napomene: β - standardizovani regresioni koeficijent; S. E. - standardna greška; C. R. - kritički odnos za β ($\beta/S.E.$); * - $p < .05$; ** - $p < .01$; *** - $p < .001$.

Kao što se može videti, veze između Makijavelizma i militantnog ekstremizma nisu posredovane stavovima; nasuprot tome uticaj narcizma na MEMS je potpuno posredovan stavovima dok kod odnosa između ostale tri crte i MEMSa postoji delimična medijacija od strane stavova. Jedina direktna putanja psihopatije je na Apologiju nasilja, dok su ostale relacije posredovane religioznošću i sebičnim interesima. Dezintegracija ima direktnog efekta na Zli svet i Sveti cilj, ali ne i na Apologiju nasilja; svi stavovi izuzev Egalitarizma posreduju njenu relaciju sa faktorima MEMSa. Najsnažniji efekat ostvaruje na Religioznost, dok sama religioznost najsnažnije utiče na Sveti cilj. Konačno, sadizam direktno utiče na sve tri dimenzije MEMSa, pri

čemu naj snažniji efekat ostvaruje na Apologiju nasilja. Interesantno je da je efekat na Zli svet negativan. Društvena racionalnost je jedini stav koji posreduje u odnosu sadizma i faktora MEMSa. Ovde je važno još ukazati i na pozitivan doprinos Egalitarizma objašnjenju Zlog sveta.

DISKUSIJA

Mračne crte, šizotipija i MEMS. Prvi od ciljeva ove studije je bio replikacija nalaza vezanih za ličnost i stavove kao prediktore mentalnog sklopa militantnih ekstremista. Kada su u pitanju crte ličnosti, prethodna istraživanja su dala nedosledne rezultate vezane za učešće psihopatskih i psihotičnih karakteristika u strukturi ličnosti militantnih ekstremista (Silke, 2003). Hipoteza od koje se krenulo u ovom istraživanju bila je zasnovana na mogućnosti da su subkliničke manifestacije ovih crta povezane sa mentalnim sklopom militantnih ekstremista. Ta hipoteza je potvrđena: sadizam, psihopatija, makijavelizam i šizotipija pozitivno predviđaju tri faktora MEMSa, što je u skladu sa prethodnim istraživanjem o ekstremističkim uverenjima (Međedović et al., 2015). Na taj način ovo istraživanje indirektno podržava i prethodno izvedene studije koje su pronašle da neke mentalne disfunkcije mogu postojati u terorističkim grupama (Merari, Diamant, Bibi, Broshi, & Zakin, 2009) ili kod pojedinaca koji sprovode ideološki motivisano nasilje (McCauley & Moskalkenko, 2008).

Specifični nalazi o ličnosnim karakteristikama povezanim sa MEMS faktorima takođe potvrđuju prethodno dobijene podatke (Međedović et al., 2015). Sadizam i psihopatija su najbolji prediktori Apologije nasilja. Povezanost psihopatije i ovog faktora ekstremizma se najverovatnije može svesti na emocionalnu hladnoću i neosetljivost jer je ova crta slična sa sadizmom u smislu da predstavlja izostanak emocionalnih reakcija na stanja drugih osoba, uključujući i njihovu patnju (O'Meara et al., 2011; Shirtcliff, Vitacco, Graf, Gostisha, Merz, & Zahn-Waxler, 2009). Prisustvo sadizma ipak upućuje i na jednu zlokobniju ličnosnu komponentu kao dispoziciju za stav da je nasilje legitiman način dolaženja do ciljeva: u pitanju je uživanje u nanošenju povrede drugim osobama ili barem njenom posmatranju.

Makijavelizam se pojavljuje kao crta ličnosti važna u razumevanju shvatanja da je svet zlo i nepravedno mesto koje ide ka propasti. U prirodi ove veze verovatno leži fenomen koji se ponekad naziva projekcija amoralnih impulsa (Knežević, 2003): manipulaciju i iskorišćavanje drugih (odnosno bihejvioralne ekspresije Makijavelizma) olakšava verovanje da svet nije fer i da ljudi već iskorišćavaju jedni druge zarad ličnih interesa. Šizotipija najverovatnije

doprinosi objašnjavanju sveta na drugačiji način. Naime, prethodne studije su pokazale da iskustva nalik psihotičnim povezana sa verovanjem u teorije zavere (Barron, Morgan, Towell, Altemeyer, & Swami, 2014). Konspiracistička ideologija zasigurno predstavlja važan deo shvatanja o Zlom svetu i to je onaj deo koji objašnjavaju pro-psihotična iskustva.

Šizotipija predstavlja i ubedljivo najvažniji prediktor Svetog cilja iz prostora crta ličnosti. S obzirom da srž ovog ekstremističkog uverenja čini religijski sentiment, ovaj nalaz predstavlja potvrdu prethodnih istraživanja u kojima je dobijena veza između šizotipije i religioznosti (Breslin & Lewis, 2015). Ova i prethodna asocijacija između MEMS faktora i šizotipije se najverovatnije može objasniti zajedničkim mehanizmom: hipertrofiranim detektovanjem agensnosti. Šizotipija je povezana sa percepcijom agensnosti onde gde ona ne postoji (van der Tempel & Alcock, 2015). Kada su u pitanju uverenja koja čine mentalni sklop militantnih ekstremista ovo se može odnositi kako na verovanje u natprirodne sile tako i u teorije zavere.

Socijalni stavovi kao dispozicija ka ekstremističkim uverenjima. Hipoteza koja se ticala socijalnih stavova je glasila da će konzervativni socijalni stavovi biti pozitivno asocirani sa ekstremističkim načinom razmišljanja. Kada pogledamo regresione funkcije i strukturalni model možemo videti da sledeći obrazac stavova predviđa MEMS faktore: povišena tradicionalistička religioznost, sebični hedonizam i subjektivna spiritualnost (u najmanjoj meri) a nisko izraženi društveni racionalizam i egalitarizam. Ovakav sklop stavova relativno jasno upućuje na konzervativizam (Saucier, 2000; 2013). Ovi nalazi su u skladu sa podacima da je konzervativizam povezan sa agresivnim akcijama u toku međugrupnog konflikta (De Zavala, Cisslak, & Wesolowska, 2010), dok liberalizam sa druge strane dovodi do odbacivanja destruktivnih političkih ideologija (Kirwin & Cho, 2009). Najzad i u našoj sredini je pronađeno da upravo sličan obrazac leksičkih socijalnih stavova predviđa višu izraženost konfliktnog etosa prema kosovskim Albancima i konfliktu na Kosovu generalno (Petrović & Međedović, 2011). Primećuje se da je tradicionalno orjentisana religioznost najvažniji prediktor militantno-ekstremističkog mentalnog sklopa, dok se kod faktora Svetog cilja skoro ceo prediktorski skup može svesti upravo na nju. Visoka korelacija između ove dve mere dobijena je i u prethodnoj studiji (Stankov et al., 2010a). Činjenica je da je religioznost povezana sa militantnim ekstremizmom, štaviše da predviđa neke od najekstremnijih uverenja poput opravdanosti samoubilačkih napada (Ginges, Hansen, & Norenzayan, 2009). Međutim, ukoliko je Sveti cilj potpuno svodiv na religioznost, postavlja se pitanje opravdanosti postuliranja ovog konstrukta u okviru mentalnog sklopa militantnih ekstremista. Kako bi se izbegla redundantnost možda bi se mogla

predložiti revizija ovog faktora u dva smera: 1) specifikovanje onih aspekata religioznosti koji su povezani sa ekstremističkim nasiljem, ukoliko takvi postoje i 2) specifikovanje onih aspekata utopijskih i teško dostižnih ciljeva koji nisu religijski po prirodi a povezani su sa militantnim ekstremizmom (poput komunističkih ideologija koje su motivisale neke terorističke grupe).

Samo jedna empirijski dobijena relacija odstupa od prethodno opisanog obrasca povezanosti između konzervativizma i ekstremističkih uverenja. U pitanju je pozitivna asocijacija između egalitarizma i Zlog sveta. Ovaj nalaz je dobijen i u prošloj studiji u kojoj je korišćena drugačija mera egalitarizma (Petrović & Međedović, 2015). Čini se da osobe koje su osetljive na socijalnu nepravdu i nejednakost takođe mogu razviti uverenje o svetu kao zlom mestu kojem vladaju nelegitimne grupe. Ovaj nalaz je moguće posmatrati iz dva ugla. Prvi se odnosi na postojanje levog ekstremizma koji se bazira na komunističkim ili anarhističkim ideologijama (Van Hiel, 2012) i dobijeni nalaz bi se mogao tumačiti kao prilog stavovskim osnovama ove vrste ekstremizma. Međutim, iz dobijenih podataka evidentno je da egalitarizam ima pozitivnu korelaciju samo sa uverenjem o Zlom svetu iz ekstremističkog mentalnog sklopa. To znači da liberalno orjentisane osobe mogu zastupati stanovište o Zlom svetu ali ne i otići dalje u ekstremizam preko opravdavanja nasilja kao verovatno najvažnijeg uverenja koje dovodi do samog ekstremističkog ponašanja (Stankov et al., 2010a).

Stavovi kao medijator veze između ličnosti i MEMSa. Dodatni cilj ovog istraživanja bio je da testira hipotezu da stavovi predstavljaju medijator crta ličnosti pri njihovom delovanju na MEMS, odnosno, da crte ličnosti stimulatивно deluju na razvoj određenih socijalnih stavova što zatim dovodi do povećane spremnosti da se prihvate ekstremistička uverenja. Dakle, struktura ličnosti koja se odlikuje šizotipalnošću i amoralnošću olakšava usvajanje konzervativnih stavova što potom facilitira razvoj ekstremističke ideologije. Ukoliko se pogledaju odnosi između ličnosti i stavova, može se videti da su u principu šizotipija i mračne crte pozitivno asociirane sa konzervativnim stavovima (jedini izuzetak je negativna veza psihopatije i religioznosti). Prethodni nalazi su takođe pokazali da su dispozicije ka amoralnom ponašanju pozitivno asociirane sa stavovima bliskim konzervativizmu (Arvan, 2011). Ranije studije su pokazale da je i šizotipija pozitivno korelirana sa nekim aspektima konzervativizma poput religioznosti (Breslin & Lewis, 2015). Dakle, strukturalni model koji je dobijen u ovom istraživanju je potvrdio i produbio veze između šizotipije i mračnih crta sa jedne i konzervativnih stavova sa druge strane. Ovaj složaj crta ličnosti i konzervativnih stavova zatim je pozitivno povezan sa militantnim ekstremizmom.

Međutim, veza između ličnosno-stavovske dispozicione strukture i MEMSa je veoma kompleksna: stavovi posreduju delovanje četiri od pet crta na MEMS, pri tom, u slučaju narcizma, uticaj je potpuno posredovan stavovima. Iako nacrt istraživanja ne dozvoljava dublju eksploraciju ovog medijacionog odnosa iz razvojne perspektive koja je i motivisala postavljanje ovog pitanja, može se reći da rezultati jesu na liniji istraživanja koja pokazuju da rane temperamentalne crte kod dece predviđaju kasnije političke stavove i ideologiju na dimenziji konzervativizam-liberalizam (Fralej et al., 2012) i svakako bi trebalo da stimulišu dalja istraživanja u ovom pravcu. Sam postavljeni model pruža potvrdu prethodno opisanih nalaza o efektima mračnih crta ličnosti i stavova na formiranje militantno-ekstremističkih uverenja (Međedović et al., 2015; Petrović & Međedović, 2015). Naravno, model je primenjiv samo na one razvojne putanje u kojima osoba biva izložena ekstremističkoj ideologiji najmanje u ranom odraslom dobu, odnosno kada su stavovi već u određenoj meri formirani. U nekim slučajevima osobe bivaju izložene ekstremističkoj propagandi i persuaziji već u detinjstvu, što verovatno dodatno olakšava usvajanje militantno-ekstremističkog mentalnog sklopa. Međutim, medijacioni model nije primenjiv na ovu situaciju.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Mentalni-sklop militantnih ekstremista (MEMS) predstavlja relativno nov psihološki koncept formiran sa ciljem da omogući empirijska ispitivanja uverenja karakterističnih za teroriste i militantne ekstremiste. Istraživanja koja se bave ovim konstruktom su još uvek veoma retka, što nije u skladu sa njegovim heurističkim i praktičnim potencijalom i važnošću. U ovom radu replicirani su i integrisani raniji nalazi koji se tiču karakteristika ličnosti i socijalnih stavova kao dispozicione strukture za olakšano usvajanje ekstremističke ideologije. Amoralne crte poput psihopatije i sadizma, zajedno sa šizotipijom predstavljaju srž strukture ličnosti koja je povezana sa MEMSom. Ekstremistička uverenja se dakle lakše formiraju kod osoba pokazuju manjak empatije i emocionalne reaktivnosti uopšte, manipulativne su i u većoj meri doživljavaju iskustva nalik psihotičnim. Ne treba smetnuti s uma da ova struktura opisuje psihički zdrave osobe, odnosno da su opisane crte merene na subkliničkim nivoima. Stavovska struktura povezana sa MEMSom se bazira na široko shvaćenom stavovskom konzervativizmu: visoko izraženom religioznošću, spiritualnošću i sebičnim interesima a nisko izraženim društvenim racionalizmom i egalitarizmom. Stavovi donekle posreduju u vezi između ličnosti i MEMSa, ali ne u potpunosti.

Jedno od ograničenja ovog istraživanja jeste njegov transferzalni nacrt koji onemogućuje direktno saznavanje kauzalnih odnosa između ispitivanih konstrukata. Pretpostavljeni odnosi se baziraju na razvojnom pojavljivanju ispitivanih konstrukata ali kada je u pitanju veza između stavova i MEMSa, različiti društveni fenomeni povezani sa nasiljem i ekstremizmom mogu uticati na redosled javljanja opštih socijalnih stavova i ekstremističke ideologije. Ukoliko je ideološki motivisano nasilje frekventno u nečijoj sredini, proces radikalizacije može početi i na ranijim ontogenetskim fazama i ne mora zahtevati razvijene socijalne stavove. Još jedno od ograničenja studije jeste što su ekstremistička uverenja ispitivana kod pripadnika opšte populacije a ne kod članova ekstremističkih ili terorističkih grupa. Samim tim, crte ličnosti i socijalni stavovi ispitivani u ovoj studiji mogu poslužiti za predikciju ekstremističkih uverenja ali ne i bihevioralne produkcije ideološki motivisanog nasilja. Buduća istraživanja bi trebalo da posvete pažnju ispitivanju MEMS faktora u specifičnim grupama koje se odlikuju različitim formama ekstremističkog ponašanja. Međutim, mora se pomenuti da ispitivanje ekstremističkih uverenja u opštoj populaciji ne mora da bude mana već i prednost u istraživanju. Naime, u ovakvom nacrtu se mogu identifikovati prediktori militantnog ekstremizma kod osoba koje još nisu počele da učestvuju u produkciji ekstremističkih činova, što može da pomogne u *njihovoj prevenciji*. Na ovaj način se stiče saznanje o faktorima koji olakšavaju pojavu ekstremističkog mentalnog sklopa i omogućava se delovanje na njih pre nego što se oni razviju u nasilje i terorizam. Zbog toga će ispitivanja militantnog ekstremizma i njegovih determinanti u opštoj populaciji biti važno polje istraživanja ovog fenomena i u budućnosti.

LITERATURA

- (1) Arvan, M. (2011). Bad news for conservatives? Moral judgments and the Dark Triad personality traits: A correlational study. *Neuroethics*, 6, 307-318.
- (2) Barron, D., Morgan, K., Towell, T., Altemeyer, B., & Swami, V. (2014). Associations between schizotypy and belief in conspiracist ideation. *Personality and Individual Differences*, 70, 156- 159.
- (3) Breslin, M. J., & Lewis, C. A. (2015). Schizotypy and religiosity: The magic of prayer. *Archive for the Psychology of Religion*, 37, 84-97
- (4) Caspi, A. (2000). The child is father of the man: personality continuities from childhood to adulthood. *Journal of personality and social psychology*, 78, 158-172.

- (5) De Zavala, A. G., Cislak, A., & Wesolowska, E. (2010). Political conservatism, need for cognitive closure, and intergroup hostility. *Political Psychology, 31*, 521-541.
- (6) Fehr, E., Glätzle-Rützler, D., & Sutter, M. (2013). The development of egalitarianism, altruism, spite and parochialism in childhood and adolescence. *European Economic Review, 64*, 369-383.
- (7) Fraley, R. C., Griffin, B. N., Belsky, J., & Roisman, G. I. (2012). Developmental antecedents of political ideology a longitudinal investigation from birth to age 18 years. *Psychological Science, 23*(11), 1425-1431.
- (8) Ginges, J., Hansen, I., & Norenzayan, A. (2009). Religion and support for suicide attacks. *Psychological science, 20*, 224-230.
- (9) Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3) A Brief Measure of Dark Personality Traits. *Assessment, 21*, 28-41.
- (10) Horn, J. L. (1965). A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika, 30*, 179-185.
- (11) Kirwin, M., & Cho, W. (2009). Weak states and political violence in sub-Saharan Africa. *Afrobarometer Working Paper*, 111.
- (12) Knežević, G. (2003). *Koreni amoralnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Institut za psihologiju.
- (13) Knežević, G., Opačić, G., Kutlešić, V., & Savić, D. (2005). Preserving psychoticism as a basic personality trait: A proposed reconceptualization. *113th Annual Convention. American Psychological Association*, August 18-21, Washington. Book of Abstracts, p. 176.
- (14) Lorenzo-Seva, U. & Ferrando, P. J. (2006). FACTOR: A computer program to fit the exploratory factor analysis model. *Behavioral Research Methods, Instruments and Computers, 38*, 88-91.
- (15) Loza, W. (2007). The psychology of extremism and terrorism: A Middle-Eastern perspective. *Aggression and Violent Behavior, 12*, 141-155.
- (16) McCauley, C., & Moskaleiko, S. (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways towards terrorism. *Terrorism and Political Violence, 20*, 415-433.
- (17) Međedović, J. & Petrović, B. (2015). The Dark Tetrad: Structural properties and location in the personality space. *Journal of individual differences, 36*, 228-236.
- (18) Međedović, J., Petrović, B., Knežević, G., & Lazarević, Lj. (2015). "Dark" traits and schizotypy as personality roots of militant extremists thinking pattern. *11th Days of applied psychology, 25-26 september*, Niš, Srbija, Book of abstracts, pp. 40.

- (20) Merari, A., Diamant, I., Bibi, A., Broshi, Y., & Zakin, G. (2009). Personality characteristics of "self martyrs"/"suicide bombers" and organizers of suicide attacks. *Terrorism and Political Violence*, 22, 87-101.
- (21) Neundorf, A., Smets, K., & García-Albacete, G. M. (2013). Homemade citizens: The development of political interest during adolescence and young adulthood. *Acta politica*, 48, 92-116.
- (22) O'Meara, A., Davies, J., & Hammond, S. (2011). The psychometric properties and utility of the Short Sadistic Impulse Scale (SSIS). *Psychological assessment*, 23, 523-531.
- (23) Paulhus, D. L. (2014). Toward a taxonomy of Dark personalities. *Current Directions in Psychological Science*, 23, 421-426.
- (24) Petrović, B. & Međedović, J. (2011). Struktura socijalnih stavova baziranih na leksičkom pristupu na srpskom govornom području. *Sociologija*, 53, 195-212.
- (25) Petrović, B. & Međedović, J. (2015). Two forms of radicalization: Militant Extremists Mind Set as a conservative ideology mediated by the Ethos of Conflict. *IV Konferencija Savremeni trendovi u psihologiji*, 29-31 oktobar, Novi sad, Srbija. Knjiga rezimea, pp. 289-290.
- (26) Sageman, M. (2004). *Understanding terror networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania press.
- (27) Saucier, G. (2000). Isms and the structure of social attitudes. *Journal of personality and social psychology*, 78, 366-385.
- (28) Saucier, G. (2013). Isms dimensions: Toward a more comprehensive and integrative model of belief-system components. *Journal of personality and social psychology*, 104, 921-939.
- (29) Saucier, G., Akers, L. G., Shen-Miller, S., Knežević, G., & Stankov, L. (2009). Patterns of thinking in militant extremism. *Perspectives on Psychological Science*, 4, 256-271.
- (30) Silke, A. (2003). Becoming a terrorist. In A. Silke (Ed.), *Terrorists, victims and society: Psychological perspectives on terrorism and its consequences* (pp. 29-53). West Sussex, UK: John Wiley & Sons Ltd.
- (31) Shirtcliff, E. A., Vitacco, M. J., Graf, A. R., Gostisha, A. J., Merz, J. L., & Zahn-Waxler, C. (2009). Neurobiology of empathy and callousness: implications for the development of antisocial behavior. *Behavioral sciences & the law*, 27, 137-171.
- (32) Stankov, L., Higgins, D., Saucier, G., & Knežević, G. (2010). Contemporary militant extremism: a linguistic approach to scale development. *Psychological assessment*, 22, 246-258.

- (33) Stankov, L., Saucier, G., & Knežević, G. (2010a). Militant extremist mind-set: Proviolence, Vile World, and Divine Power. *Psychological assessment*, 22, 70-86.
- (34) United Nations. (2004). Report of the Secretary- General's high-level panel [Document A/59/565]. New York: Author.
- (35) van der Tempel, J., & Alcock, J. E. (2015). Relationships between conspiracy mentality, hyperactive agency detection, and schizotypy: Supernatural forces at work? *Personality and Individual Differences*, 82, 136-141.
- (36) Van Hiel, A. (2012). A psycho-political profile of party activists and left-wing and right-wing extremists. *European Journal of Political Research*, 51, 166-203.
- (37) Victoroff, J. (2005). The mind of the terrorist: A review and critique of psychological approaches. *Journal of Conflict Resolution*, 49, 3–42.

SOCIAL ATTITUDES AS MEDIATORS OF THE LINK BETWEEN PERSONALITY AND MILITANT EXTREMISTS THINKING PATTERN

Militant Extremist Mind Set (MEMS) represents a thinking pattern distinctive for ideological extremists and terrorists. However, the empirical data have shown that it exists in the general population to some extent as well. MEMS is operationalized via three factors: Proviolence, Vile World and Divine Power. Previous research has indicated that MEMS factors are related to schizotypy, psychopathy and sadism. They are also associated with conservative attitudes, except Vile World, which is partially related to liberal beliefs too. Since personality traits develop early in ontogenesis, whereas social attitudes form in early adulthood, it can be assumed that attitudes can mediate the influence of personality on extremist beliefs. Participants were selected from the community sample in Serbia (N = 541, 72% females). They filled in the following questionnaires: 1) SD3 scale which measures psychopathy, Machiavellianism and narcissism; 2) SSIS, a short measure of sadism; 3) DELTA 10, a scale that assesses schizotypal characteristics; 4) SDI-46, a scale that explores social attitudes (it measures a broad range of lexically derived attitudes: Tradition-oriented Religiousness, Unmitigated Self-Interest, Communal Rationalism, Subjective Spirituality and Egalitarianism) and MEMS-24, the instrument which measures militant extremist beliefs. Results confirmed the findings obtained in previous studies regarding the associations between personality traits and MEMS: sadism was related to the Proviolence, manipulative tendencies correlated to the Vile

World, while schizotypy predicted the Divine Power MEMS factor. Proviolence was predicted by the pattern of attitudes suggesting conservative ideology; Vile World was associated with the heightened religiosity and egalitarianism, while Divine Power's variance was explained almost exclusively by religiosity. Structural model was constructed where personality traits were set as exogenous, attitudes as mediators and MEMS factors as endogenous variables. Results showed that the model adequately describes the empirical data. Results also revealed a complex pattern of relations between the constructs: the influences of sadism and Machiavellianism on MEMS were not mediated by attitudes; the mediation of the links between schizotypy, psychopathy and MEMS was partial, while narcissism had no direct influences on MEMS beliefs. Generally, research results provided a detailed description of personal and attitudinal characteristics that facilitate the endorsement of militant extremist thinking pattern. These findings can help researchers and practitioners in detecting and preventing the development of extremist beliefs which might contribute to the emergence of ideologically based violence.

KEYWORDS: Militant Extremist Mind Set / dark traits / schizotypy / social attitudes / conservatism